

Liborijs Depkins (1652—1708) veclatviešu rakstu valodas vēsturē

L. Depkins dzimis 1652. g. Madlienā, mācījies Rīgā, studējis Rostokā, Helmštētē un Leipcigā, no 1680. g. bijis Limbažu draudzes mācītājs, no 1690. g. Jāņa draudzes mācītājs Rīgā, miris 1708. g.

1704. g. iznāca L. Depkina vārdnīciņa **Vortrab zu einem längft-gewünſchten Lettiſchen Wörter-Buche** ar lūgumu dot paskaidrojumus par nesaprotamiem vārdiem.

L. Depkina vārdnīcas pētījusi D. Zemzare (1961, 103—113). Vēl jāmin viena publicēta L. Depkina vārdnīca: «1705. g. Rīgā iznāca vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīciņa — **Wörter-Büchlein / wie Etlliche gebräuchliche Sachen auff Teutiſch / Schwediſch / Polniſch und Lettiſch / zu benennen ſeynd.**

Tas bija 1688. g. G. Dreseļa sagatavotās četervalodu — vācu-latīņu-poļu-latviešu vārdnīcas pārstrādājums, kuras latvisko tulkojumu Depkins stipri koriģēja, dodot latviskākus un pareizākus nosaukumus. Depkina valoda ir labāka nekā Dreselī, tikai vēl nevietā sastopami pronomeni.

Vārdnīcai 114 lappušu ar 1000 vārdiem, kas grupēti pa nozarēm.» (D. Zemzare, 1961, 108.)

1704. gadā publicētajā latviešu-vācu vārdnīcas daļā, ko D. Zemzare sauc par ievadu, «izstrādāti 65 vārdi 16 slejās, 4 lapās, līdz vārdam «Addeenī. Addiņņi». Latviešu un vācu vārdi rakstīti gotu burtiem, latīņu vārdi latīņu burtiem. Alfabēts kārtots, neievērojot garuma apzīmējumu *h*,

tāpat kā Fīrekera vārdnīcā. Latīņu valodā ir dotas dažas gramatiskas norādes («m.», «f.» // «foem.», «pl.»). Ir tulkojumu skaidrojumi un atsauces uz avotiem. Vārdnīcas paraugs, no vienas puses, atspoguļo XVII gs. beigu baznīcas rakstu valodu, uzskaitot jo sīku vārdu un fražu variantus, bet, no otras puses, dod arī vārdus, vārdkopas, izteicienus, kas reģistrēti no tautas valodas un kur nav atrasti derīgi citāti garīgajā literatūrā, piem., «Meſch-Ahbele / Wilk-Ahbele» 4..

Vārdnīcas paraugam pievienots 1200 latviešu vārdu uzskaitījums, starp kuriem lielākā daļa ir Fīrekera vārdnīcas rokrakstā minētu retāk sastopamu vārdu. Depkins lūdz lasītājus iesūtīt vārdu papildinājumus.» (D. Zemzare, 1961, 103—106.)

Bez minētajām publicētajām vārdnīcām L. Depkins atstājis triju vārdnīcu manuskriptus.

Viens no tiem «Depkina gatavotais latviski vāciskās vārdnīcas manuskripts ir saglabājies (Manuskripts atrodas LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas J. Mišņa nodaļā — L. dr. b. 5332, 5333) ar titulu **Lettiſches Wörterbuch**, tikai tas nav vēl tā izstrādāts kā publicētajā vārdnīcas paraugā ievietotās rindkopas. Pirms izdošanas manuskriptu Depkinam vajadzēja vēlreiz pārakstīt, secīgi izkārtot, pievienojot papildinājumus un skaidrojumus, izmeklējot un izrakstot piemērotākos citātus. Manuskriptā ir atzīmētas garas rindas citātu vai avotu reģistrējumu ievietotajiem vārdiem.

Depkina vārdnīcas rokraksts aptver trīs sējumus ar 1911 sīki abās pusēs aprakstītām, paša autora numurētām lappusēm un 202 papildu lappusēm; bez tam vēl viens sējums papildinājumu («Appendix») ar 996 lappusēm, kurās ierakstītie vārdi ir pēc lappušu numerācijas norādīti attiecīgajā alfabēta vietā lielajā vārdnīcā. Vārdnīcā ap 16000 vārdu, kas kārtoti ligzdu veidā. Vārdnīcas rokraksts sagatavots 1703. un 1704. g., kā redzams pēc pievienotiem datumiem..

Rakstītajos piemēros, tāpat kā publicētajā paraugā, baznīcas literatūra dod daudz smagu, neveiklu, nelatvisku fražu, piem.,

«Ar şawu Apkampfchanu klaht buht» 591.» (D. Zemzare, 1961, 106—107.)

Otrs no L. Depkina vārdnīcu manuskriptiem ir **Ein deutſch-lettifches Wörterbuch**, tas ir rokraksts «ar alfabētiski sakārtotu 592 lappušu plašu vācu vārdu sarakstu. Manuskripts atrodas LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas J. Mišņa nodaļā (L. dr. b. 5334).» (D. Zemzare, 1961, 108.)

Trešais L. Depkina vārdnīcas manuskripts faktiski ir latviešu vārdu atzīmējumi uz kādas citas L. Depkina vārdnīcas lapām.

1704. g. L. Depkins izdeva skolu vajadzībām arī pa nodaļām kārtotu vācu-latīņu vokabulāriju **Vocabularium pro quinta et quarta classe Scholae Rigensis, ad captum puerorum, et idiotismum loci, adornatum recognitum & auctum**. Rigae, MDCC IV. «Ir saglabājies vokabulārija eksemplārs, kur L. Depkins pats no 28 nodaļu 144 lappusēm 123 lappusēs devis ap 2500 latviešu nosaukumu (Vokabulārijs ar latviešu vārdu ierakstiem glabājas LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Mišņa nodaļā — L. dr. b. 5726.), bet 16 lappusēs trūkstošos tulkojumus XVIII/XIX gs. mijā vēl pierakstījis G. Bergmanis. Depkins visus latviešu vārdus rakstījis ar priekšā artikula vietā liktu pronomenu «tas», «ta». Tulkojot latīniskos vārdus, Depkinam bija lielas grūtības, lai atrastu atbilstošus latviskus nosaukumus.» (D. Zemzare, 1961, 109.)

Ģermānismu paraugus no šā manuskripta, to citējot kā Voc. pro qu. et qu., tāpat kā no pārējām 17. un 18. gadsimta vārdnīcām, ir izrakstījis un pētījis J. Zēvers (1936).

Daļu no ģermānismiem uzrāda arī D. Zemzare (1961, 110, 111), bez tam viņa arī min dažus aizguvumus no slavu valodām (1961, 110) un no Baltijas somu valodām (1961, 111—112).

Bez vārdnīcām L. Depkinam ir vēl divi atsevišķi publicēti šādi darbi latviešu valodā: **Şawadi**

Karra=Teeſas Likkumi..., Rīga 1696, un tā sauktā **Jahņa Stakkela... Gauda=Djeeſma...**, Rīga 1703.

L. Depkina tulkotie izvilkumi no zviedru karaļa Kārļa XI 1683. gada kara artikuliem ir vecākie latviešu valodā izdotie kara sodu likumi, kas publicēti īpašā plakātā Rīgā 1696. g. 19. oktobrī. To pilns nosaukums ir **Şawadi Karra=Teeſas Likkumi / No muhſo Augſta un Warrena Keħniņa no Şweedro=Şemmes Karra=Teeſas=LohĶekleem ismeklehti / pahr tahm Leetahm / ko teem ſlikteem Şaldahteem jadarr / un paklaujigi ja=panahk / ik=Deenās pee Waktēs=noleeſeſchanu no teem Under=OffĶeerereem eekĶch teem Cortegardeem teem Karra=Kalpeem preekĶch=laſſami / ka ne weens war aisebildinatees / to ne ſinnajs / jeb ne dĶirdējis.**

Komentārus, pilnīgu vācu tekstu un L. Depkina tulkotos izvilkumus par jaunu publicējis A. Švābe rakstā «Kārļa XI kara sodu likums» (Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935, 1. nr., 44—133).

A. Švābe savā komentārā leksikas (valodas) jautājumiem nav pieskāries, atskaitot pāris vietas: «Kara kalpu «karogs» bij savā ziņā militāra brālība, kur starp virsniekiem un vienkāršiem kareivjiem (19. okt. 1696. gada patentē: «sliktiem zaldātiem») pastāvēja apmēram tādas attiecības kā starp amata meistariem un zēļiem» (46).

Tekstā atrodami paskaidrojumi: kara nodoklis («kara palīdzība» 52), «Karra-Tiesas-Locekļi» (Kriegsartikel 55), Artikelsbrief («pantu grāmata» 55), mēdijās («apspel» 57), «tecēšana caur rīkstēm» (Gassenlaufen, Spießrutenlaufen 69), «No kara artikulu 145 pantiem ģenerālgubernators atradis par vajadzīgu izlasīt tikai 60 «locekļus», pie kam dažreiz 2 (piem., § 5—6, 85—86, 42—43) un pat 3 (§ 26—28) un 4 (§ 79, 80, 81, 83) panti apvienoti vienā lakoniskā baušļu formulā.

Seko vācu teksta publicējums, kam atbilstošās vietās sniegts līdzās L. Depkina tulkotais teksts (77—132).

Sais likumu tulkojumos uzmanību saista bagātā sinonīmā izteiksme nāves sodu apzīmēšanai:

buhs .. tapt .. nomaitatam (mit dem soll nach Befindung der Umstände nach Göttlichen und schwedischen Rechten procedet werden) (1. loceklis), tam buhs / bes wiffas Schehlästibas / mirrt (der soll ohn alle Gnade am Leben gestraffet werden) (2. loceklis), tam buhs tapt bes wiffas Schehlästibas ar Sohbinu nokautam (von dem Kriegs-Gericht zum schwerdt verurtheilet / und darauf die Execution ohne alle Gnade vollstreckt werden) (3. loceklis), pee šawu Kaklu (soll am Leben gestraffet werden) (29. loceklis), tas irr šawu Kaklu nošedjis (derselbe hat das Leben verwircket) (35. loceklis), tam buhs nošchautam tapt (der soll arqibusiret werden) (56. loceklis), ja wiņch ne grib Kaklu pamejt (bey Lebens-Straffe) (61. loceklis), tam buhs pakahrtam tapt (der soll am Leben gestraffet werden) (62. loceklis), ikkuršč war wiņņu nokaut (der mag frey und ohne Andung todt geschlagen) (67. loceklis), tam buhs .. pee Dšiwibas .. tapt aisņemtam (soll .. am Leben .. gestraffet werden) (84. loceklis), buhs tam us Ratti liktam tapt .. buhs wiņņai Ugguns = Šahrte par Šohdiba buht (so soll der Thäter .. auffs Rad geleet; ein Weibsbild aber zum Feuer verurtheilet werden) (87. loceklis), tam buhs tohs ar Kaklu atbildeht (soll nach Göttlichem Gesetz / auch denen Satzungen und Constitutionen, so deßfalls bey den ordinarien Gerichten verfasset und üblich seyn / gerichtet werden) (95. loceklis), tam buhs žaur Sohbinu mirt (der soll mit dem Schwerdt vom Leben zum Tode gerichtet werden) (97. loceklis), tam buhs ar Sohbinu nožirštam un šadedšinatam tapt (der soll enthauptet und auff dem Scheiterhauffen verbrandt werden) (98. loceklis), tam buhs arridžan pakahrtam tapt (soll er .. vom Leben verurtheilet werden) (103. loceklis), tam buhs .. Nahwi redšeht (soll er am Leben gestraffet werden) (115. loceklis), tam buhs .. šawu Kaklu miššeht (die sollen .. mit dem Schwerdt gerichtet werden) (126. loceklis).

Kā redzams, L. Depkins sarežģītākus juridiskus formulējumus netulko (1. un 95. loceklis), tanīs vietās piedraudēdams ar nomaitāšanu vai ar «atbildēšanu ar kaklu», bet vāciskajam juridiskajam terminam «am Leben gestraffet werden» vai «bey Lebens—Straffe» liek pretim dažādas latviskas izteiksmes: buhs mirrt (2. loc.), pee šawu Kaklu (29. loc.), Kaklu pamejt (61. loc.), buhs pakahrtam tapt (62. loc.), buhs pee Dšiwibas tapt aisņemtam (84. loc.), buhs Nahwi redšeht (115. loc.). Tas rāda juridiskās terminoloģijas nestabilitāti un liecina gan par tulkošanas grūtībām, gan zināmu patvaļu.

Citas tulkojuma izteiksmes īpatnības vai grūtumi: izsmiešana tiek tulkota ar — Šmeeklā ņemm (verspottet) (3. loc.), Wahrdu Deewa ta Kunga / welti walko (Mißbräuche) (5. loc.), Gohdu aisņemm («goda aizkaršana») (28. loc.), Drohščhibas = Grahmata (Schutz = Brief) (29. loc.), turretees pretti .. kaunigi (sich bescheidenlich bezeigen) («izturēties pieklājīgi») (36. loc.), pretti = špreeščahs (meutiniret) («dumpojas») (50. loc.), Raišas = Trohkšni (Alarm) darra («sacelt trauksmi») (54. loc.), noleešhts tohp (abgelöset wird) («noņemts no posteņa») (57. loc.), Manta .. paleek pašušta (seyn Gut confisciret werden) («manta tiek konfiscēta») (67. loc.), Uhdens = Nohtī (Wasser = Nott) («plūdi») (103. loc.), Dumpju = žehlejam (Meutmacher) («dumpinieks») (109. loc.), pee .. Ša = eefchanas (bey Versammlung) («sapulce») (139. loc.).

Beidzot, raksturojot veclatviešu rakstu valodas stilu, der minēt arī kāda sacerējuma pilnu nosaukumu. Šim nolūkam jo spilgts piemērs ir L. Depkina Jāņa Stakeļa gaudu dziesmas pilnais nosaukums:

Liborius Depkin. Ta šawu dašč = daščadu Nošegatnibu, šawadi Šawas neapdohmatas Kēhniņņa Šaimošchannas dehl, usmekleta un pašuddinata J a h n a Š t a k k e l a. Kad tam žaur Augštu Kēhniņņa Teešu tappe nošpreejšts, dšihwam no appakščhan ar Škritteļi daužitam, Gaiwu nožirštam, un us Štabbu nagglatam, pehž šchettrās Daļlas dallitam tapt, G a u d a =

Dŕeeŕma, Eekŕch ka wiŕŕch, Nahwes=Gallâ, Ŗeetumâ buhdams, papreeŕch ŕawus Grehkus atŕinnis, noŕchehlojis, Deewam noluhdŕis, un wiŕŕeem Drohŕchneekeem Weenu Beedi-najchanas=Leeŕibu atŕlahŕis pee wiŕŕas Nelaimes noluhkotees Kahda taiŕna un breeŕmiga Ŗohdiba Wiŕŕeem Pat=galwigeem, ne=ustiŕŕameem Kehniŕŕa=Pawalŕtneekeem un ŕitteem Noŕee-guŕŕcheem Ŗaunu-darritajeem peenahkahs, Labbakas Ŗargaŕchanas deh! Latwiŕkâ Wallodâ pahrŕelta. [Riga.] Anno 1703.

(Miŕiŕa râdiŕtâŕâ 2529. nrâ pieŕime:

«Ŗludinata un paŕihŕtama ŕem noŕaukuma: «Ŗtakkel dŕeeŕma». Pantŕŕu eeŕahkuma burtus no augŕchas uŕ apakŕchu kopâ laŕot iŕnahk: Jannis Ŗtakkel.»

Kaspara Elversa vârdnĭca

Liber memorialis Letticus (1748)

Rĭgas mâcĭtâŕa Kaspara Elversa (1680—1750) vârdnĭca **Liber memorialis Letticus** (1748) ir «ap 8000 vârdu liela vâciski latviska vârdnĭca.. Vârdnĭcai ir 304 oktâva formâta lappuses. Abu valodu vârdi iespiesti ŕraktŭrâ, bet iestarpinâtie latĭŕu vârdi — latĭŕu burtiem. Vârdi kârtoti slejâs ligzdu veidâ. Ŗŕirkĭa vârdi, atskaitot pirmo vârdu pĕc alfabetâ, parasti rakstĭti ar mazo burtu. Rakstĭba ir pareizâka nekâ XVII gs. publi-cĕtajâs vârdnĭcâs, bet tomĕr vĕl ir daudz kĭĭudu un nelatvisku vârdkopu.

Elverss ir pârŕĕmis savâ vârdnĭcâ lielu daĭu Mancela vârdnĭcas vârdu, piem., maizes un desu ŕŕirŕu nosaukumus 107., 295. (sal. Mancela 41., 310. un 215.), gandrĭz neko nepârveidojot. Viŕŕ daŕviet atkârto pat visu Mancela vârdnĭcas rindkopu ar tur minĕtiem piemĕriem. Tâ Elversam vâcu «zierde» tulkojumâ ir «Jaukums, Kraŕŕchnums, Kraŕŕchniba, ŕkaiŕtums, ŕkaiŕtĭba» 298. un Mancelim vâcu «Zierd» ir tulkots «jaukums / kraŕŕchnums / kraŕŕniba / ŕkaiŕtums / ŕkaiŕtĭba» 220.» (D. Zemzare, 1961, 113.)

D. Zemzare atzĭmĕ, ka «Elversa vârdnĭca daĭĕji atspoguĭo Rĭgâ XVIII gs. pirmâjâ pusĕ runâto latvieŕu valodu» (turpat, 117). Viŕa, norâdiŕusi daŕas leksiskas ipatnĭbas vârdnĭcâ (113—115), sniedz ĭpaŕi vairâkus aizguvumus no slavu valodâm (115), aizguvumus no ĕermâŕu valodâm (116) un internacionâlĭsmus (116—117).